

ТНК ЯК СУБ'ЄКТИ ГЛОБАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Стаття присвячена дослідженню контрольних функцій ТНК в глобальному середовищі

Постановка проблеми. Серед соціальних глобальних проблем все більш загрозливої форми набуває проблема кримінальної глобалізації. Йдеться про те, що на світовий розвиток дедалі сильніше впливають деструктивні сили, порушуючи правові норми, ігноруючи прийняті в цивілізованому суспільстві “правила гри”. Проблема кримінальної глобалізації стосується не лише транснаціональної організованої злочинності і міжнародних терористичних організацій. Вона пов’язана також з діяльністю легальних фірм та законних урядів, які переймають методи злочинців і займаються нелегальною господарською діяльністю в глобальному масштабі.

Метою написання статті є дослідження контрольних функцій транснаціональних корпорацій в глобальному середовищі та оцінка впливу діяльності ТНК на національні економіки країн.

Викладення основного матеріалу дослідження. Процеси глобалізації світової економіки викликали певні зрушення в структурі керуючих інститутів, які більш за все стосуються двох її рівнів – національних господарств і міжнародних організацій. Підсилення взаємозалежності національних економік, інтенсифікація різних форм міжнародних економічних відносин, загострення глобальних проблем людської цивілізації, що стосуються всіх країн світу, призвели до необхідності покладання на міжнародні організації багатьох функцій суспільного контролю за економікою та соціальною сферою життя суспільства, які традиційно належали національним державам. Дійсно, нейтралізація провалів ринків, які є переважно національними і функціонують в межах окремої країни, можлива і необхідна на національному рівні. Якщо ж ринки стають глобальними, то і виправлення провалів ринків, які стали глобальними, оптимально здійснювати на міжнаціональному/наднаціональному рівні [1, с.25].

До епохи глобалізації провідну роль відігравали національні економічні відносини. Найбільш розвинені в той чи інший період національні господарства багато в чому визначали характер, форми і механізми міжнародних відносин. Внутрішньоекономічні відносини були первинними, міжнародні – вторинними.

Однак, по мірі формування глобальних фінансових і товарних ринків і глобальних виробничо-збутових структур (провідні ТНК) всесвітні економічні відносини дедалі більше набували ролі провідних, тоді як внутрішньодержавні відносини, навіть дуже великих і економічно найбільш розвинених країн, не кажучи вже про решту, змушені пристосовуватись до реальної економіки.

У відповідності з принципом системного підходу, світове господарство – органічна цілісність. Відмінності національного та світового господарства представлено в таблиці 1.

Таблиця 1. Характеристика відмінностей національного та світового господарства

Ознака порівняння	Національне господарство	Світове господарство
1. Характеристика мови, національності, культури	Одна основна мова, національність, культура	Багатомовність, багатонаціональність, багатокультурність
2. Наявність політичних чинників	Політичні чинники відносно неважливі	Політичні чинники життєво важливі
3. Втручання держави в діяльність підприємств	Національні економічні плани, урядовий вплив на рішення бізнесу є звичайним явищем	Відносна свобода від урядового втручання
4. Валюта	Одна валюта	Багаточисельність валют, що вирізняються стабільністю та реальною вартістю
5. Правила бізнесу	Є чітко розробленими	Є різними, змінними

Національні господарства відрізняються один від одного багатьма природними, економічними, соціальними та історичними характеристиками. Як стверджують Грязнова А.Г. та Чечелева Т.В., “...кожне національне господарство унікальне, воно вносить і може внести свій, специфічний внесок у світову економіку” [2, с.225-225].

Протягом століть національні фінансові системи функціонували переважно всередині країн і відповідно контролювались державними структурами. Але в сучасних умовах, коли сформувалась світова фінансова система, національні держави із своїми регулюючими механізмами перетворились на елементи глобального фінансового середовища. Сьогодні окремі країни неспроможні поодиноці не тільки регулювати, але й контролювати в колишніх масштабах свою внутрішню фінансову сферу [3].

В умовах глобалізації економіки на арену міжнародних економічних відносин виходять нові суб'єкти господарської діяльності. Це, перш за все, транснаціональні корпорації, які здійснюють обіг своїх фінансів в багатьох країнах і створюють об'ємні економічні сфери, в рамках яких організовано циркулюють найновіші технології і великі фінансові потоки.

В ситуації, що склалась у зв'язку з розпадом соціалістичної системи господарства, саме ТНК є рушійною силою зростаючої глобалізації світогосподарських процесів, динамізму та відкритості світової економіки.

Комісія ООН по ТНК свого часу давала таке визначення транснаціональним корпораціям. Це компанія:

- що включає дві або більше країни, незалежно від їх юридичної форми і поля діяльності;
- що оперує в рамках системи прийняття рішень, яка дозволяє проводити узгоджену політику і здійснювати спільну стратегію через один або декілька керівних центрів;
- в якій окремі одиниці пов'язані між собою посередництвом власності або яким-небудь іншим чином так, що одна чи більше з них можуть мати значний вплив на діяльність інших і, зокрема, розподіляти знання, ресурси і відповідальність з іншими.

З позиції контролю під транснаціональними компаніями найчастіше розуміють фірми, які контролюють виробничі активи більш, ніж в одній країні. Материнські компанії в країнах базування набувають зарубіжні активи, інвестуючи кошти в дочірні компанії чи філіали в приймаючих країнах. Такий тип інвестування передбачає права на управління та контроль і розглядається як прямі іноземні інвестиції. На противагу всьому, портфельні інвестиції не дають права контролю, вони зазвичай представляють купівлю іноземних цінних паперів та інструментів грошового ринку з метою отримання доходу [1].

Розрізняють два види міжнародних корпорацій.

1. Транснаціональні корпорації (ТНК) – національні за капіталом (тобто, головна компанія належить одній країні) і міжнародні за сферою своєї діяльності (інвестиції здійснюються в багато країн світу).

2. Мультинаціональні корпорації (МНК) – міжнародні і за капіталом, і за сферою своєї діяльності (головна компанія належить капіталу декількох країн, інвестиції також здійснюються по всьому світі).

Переважає більшість сучасних міжнародних корпорацій мають форму ТНК, хоча в сучасних умовах ці відмінності поступово зникають. Кожна ТНК розпочинала свою діяльність як звичайна компанія, яка діяла в одній галузі на внутрішньому ринку. На певному етапі розвитку конкуренція і прагнення до розширення економічної влади підштовхували її до розширення і освоєння інших галузей і закордонних ринків. Корпорація диверсифікувалась і набула характеристики конгломерату, однак всі її відділення і філіали залишались досі в одній країні. Врешті-решт, подальший розвиток великої корпорації, зазвичай, пов'язаний з використанням переваг транснаціоналізації. На даному етапі корпорація стає

транснаціональною і використовує стратегії транснаціоналізації. Це, звичайно, не означає, що ТНК відкидає всі попередні стратегії. Вона використовує весь спектр корпоративних стратегій – від внутрішньогалузевих до транснаціональних.

Таким чином, під транснаціональною корпорацією розуміється велике фінансове, виробниче, науково-технічне, торгово-сервісне об'єднання, яке здійснює свої операції як в країні базування, так і в багатьох закордонних країнах. Його відрізняє складна організаційно-управлінська структура, в яку входить власне виробнича, банківська, інвестиційна, торгово-рекламна діяльність, проведення науково-дослідницьких розробок, підготовка кадрів [1, с.182].

Якщо в 1970 р. у світі нараховувалось всього 7,3 тис. ТНК з 27,3 тис. їх закордонними філіалами філіалів, то в 2001 р., за даними Доповіді про світові інвестиції (2002), підготовленою експертами ЮНКТАД, загальна кількість транснаціональних корпорацій становить приблизно 65 тис., а кількість їх філіалів – 850 тис. В закордонних філіалах ТНК було задіяно близько 54 млн. працівників, а обсяг продажу закордонних філіалів більш, ніж вдвічі більше за обсяг світового експорту.

Транснаціональні корпорації контролюють до половини світового промислового виробництва, 63 % внутрішньої торгівлі, а також приблизно 4/5 патентів і ліцензій на новітню техніку, технології і ноу-хау. Під контролем ТНК знаходиться 90 % світового ринку пшениці, кави, кукурудзи, лісоматеріалів, тютюну, джуту і залізної руди, 85 % – ринку міді та бокситів, 80 % – чаю і олова, 75 % – ринків бананів, натурального каучуку і сирої нафти. Половина американського експорту здійснюється американськими та іноземними ТНК. У Великобританії ця частка досягає 80 %, а в Сінгапурі – 90 %. Більша частина платежів, пов'язаних з трансфертом нових технологій, здійснюється всередині ТНК. В США частка ТНК в трансфертах технологій складає 80 %, у Великобританії – 90 % [4, с.18].

На 600 найкрупніших ТНК припадає в даний час одна п'ята частина додаткової вартості в світі, три четверті торгівлі, причому міжнародна торгівля складає 40 % торгівлі США, Японії і Західної Європи [5, с. 6-7].

Саме ТНК відіграють активну роль в міжнародних стратегічних корпоративних альянсах – союзах (угодах) між ТНК, а також між ТНК і окремими великими національними фірмами [4, с. 10].

Акціонерна форма капіталу (підприємства) призводить до зростання значення контролю. У відповідності з юридичними нормами, що регулюють діяльність акціонерних товариств, контролюючі функції формально належать акціонерам, але реальні важелі контролю знаходяться в руках володарів контрольного пакета акцій. Оскільки в акціонерні товариства об'єднуються не особи, а капітали, то при

прийнятті рішень на загальних зборах голосують не особи, а акції. У ТНК контроль здійснюється не шляхом володіння індивідуальним пакетом акцій, а шляхом об'єднання великих пакетів голосуючих акцій, які належать декільком акціонерам, в тому числі, фінансовим інститутам. У великій фірмі можна виявити ряд центрів контролю. За належністю капіталу і за контролем ТНК можуть бути національними, змішаними (СП, в т.ч. за участю держави, багатонаціональні компанії) та іноземними.

Одним з принципів створення ефективних організаційних структур, який застосовують ТНК у своїй діяльності, є те, що необхідно орієнтуватись на мінімальне число рівнів управління та широку зону контролю [6, с.428].

Тобто, характерною рисою ТНК є інтернаціональний (багатонаціональний) капітал та груповий наднаціональний контроль.

Через систему участі і цілого ряду багатоступеневого підпорядкування одних фірм іншим шляхом участі в їхньому акціонерному капіталі, ТНК можуть здійснювати контроль над великою кількістю юридично самостійних фірм, що виступають як їхні філії або дочірні компанії в усіх країнах та регіонах світу [6, с.381].

Для того, щоб бути спроможною контролювати дочірні підприємства, головному підприємству в багатьох західних країнах достатньо мати від 20 до 40 % акцій. В рамках концернів часто дочірні підприємства є держателями акцій інших дочірніх підприємств в інших країнах, економічним механізмом їх формування є закордонні інвестиції. Саме тому колосальна фінансова і промислова могутність ТНК має наднаціональний характер.

Тоді правомірно задати запитання: чи відбувається руйнування державного суверенітету в результаті дій транснаціональних економічних структур? Чи можна стверджувати, що ТНК і ТНБ позбавляються національного ґрунту і розпочинають оперувати в умовах самодостатності? З одного боку, ТНК оперують у світі національних держав, де вони повинні відповідати вимогам і смакам місцевих споживачів і дотримуватись національного законодавства. З іншого – ТНК мають численні переваги, що виникають через їх присутність на глобальному ринку, такі, як економія на масштабах, можливість глобального фінансування, особливий доступ до сировини і матеріалів, репутація їх брендів.

Багато транснаціональних компаній стають фактично глобальними за характером своєї виробничої діяльності і колосальним масштабом розкиданої по всьому світі власності, яка керується ними, але при цьому навіть найпотужніші з них залишаються національними за формою управління цією власністю і мають, за винятком окремих випадків, визначений національний центр притягання. Штаб-квартири цих корпорацій продовжують розташовуватись на територію

конкретної держави. Це означає акумуляцію величезних матеріальних фінансових, організаційних, інформаційних та інших ресурсів саме на території відповідних країн. В літературі висловлюється позиція, що у вииграші по відношенню до всіх своїх партнерів виявляються ті держави, на території яких сконцентрована більша частина “глобальної корпоративної потужності” (в першу чергу, США, а також Японія, Німеччина, Великобританія, частково – Франція) [1]. Як правило, від прямих інвестицій вииграють: 1) іноземні фірми-інвестори; 2) робітники приймаючої країни (робочі місця); в) населення приймаючої країни від можливого збільшення соціальних послуг за рахунок податків на доходи від прямих іноземних інвестицій. Програють: 1) робітники країни-інвестора, оскільки прямі іноземні інвестиції означають експорт робочих місць; 2) конкуруючі фірми приймаючої країни; 3) платники податків країни-інвестора, оскільки прибутки ТНК складніше оподатковувати і уряди або перекладають недоодержану суму податкових надходжень на інших платників, або скорочують фінансовані за рахунок бюджету соціальні програми [6, с.124].

Статистика свідчить, що у 2003 році в економіку України іноземні інвестори, за даними Держкомстату України, вклали 1319,9 млн. дол. прямих інвестицій. Зокрема, із країн СНД надійшло 69 млн. дол. (5,2 % від загального обсягу), з інших країн світу – 1250,9 млн. дол. (94,8 %). Нерезидентами за цей час вилучено капіталу на 340, 4 млн. дол.

Обсяг прямих іноземних інвестицій за час незалежності України станом на 1 січня 2004 становив 6657,6 млн. дол., що складає 140 дол. на одного мешканця України. Приріст іноземного капіталу у 2003 році склав 1185, 7 млн. дол. (21,7 %).

Інвестиції надійшли із 114 країн світу. Найбільші її обсяги внесено нерезидентами з:

- США – 1074,8 млн. дол. (16,1 % загального обсягу);
- Кіпру – 779,2 млн. дол. (11,7 %);
- Сполученого Королівства – 686,1 млн. дол. (10,3 %);
- Нідерландів – 463,9 млн. дол. (7,0 %);
- Німеччина – 441,4 млн. дол. (6,6 %);
- Віргінських островів, Британських – 381,0 млн. дол. (5,7 %);
- Російської Федерації – 377,6 млн. дол. (5,7 %);
- Швейцарії – 319,5 млн. дол. (4,8 %);
- Австрії – 252, 1 млн. дол. (3,8 %).

На ці 9 країн припадає 71,7 % загального обсягу прямих інвестицій в економіку країни.

Іноземні інвестиції вкладено у 9442 підприємства України. Серед регіонів провідні місця за обсягами отримання інвестицій продовжують утримувати м. Київ – 2123,4 млн. дол., області: Дніпропетровська – 598,4 млн. дол., Київська – 473,7 млн. дол., Запорізька – 442,0 млн. дол., Донецька – 434,2 млн. дол., Одеська – 361,7 млн. дол., Львівська – 304,9 млн. дол., Харківська – 267,9 млн. дол., а також Автономна Республіка Крим – 224,2 млн. дол. У зазначені регіони спрямовано 78,5% від обсягу інвестицій.

ТНК розвинених країн, що розгортають економічну активність у периферійних та напівпериферійних економіках, часто нехтують національними інтересами країн-реципієнтів. Транснаціональні корпорації використовують як внутрішні ресурси цих країн, так і міжнародні (інформацію, менеджмент, кредитні засоби, транспорт та ін.) фактори виробництва. ТНК створюють потужну конкуренцію місцевим компаніям і витісняють їх на внутрішньому ринку. Часто у приймаючих країнах вони досягають преференційного порівняно з національними підприємствами режиму господарської діяльності у вигляді зниження податків, плати за використання місцевої інфраструктури та інших пільг [4].

Досліджуючи переваги і недоліки функціонування ТНК на національних рівнях, необхідно враховувати основні стратегії, які реалізують корпорації при досягненні поставлених цілей. Можна виділити 3 основні стратегії транснаціоналізації:

1. *Ресурсопошукові стратегії.* Для ТНК, зайнятих видобутком корисних копалин (мінерали, нафта), вирішальним фактором при прийнятті рішення про транснаціоналізацію є наявність сировинних ресурсів, нестача яких спостерігається на ринках походження ТНК.

2. *Затратно-орієнтовані стратегії.* Транснаціональні компанії можуть будувати заводи за кордоном з метою скористатись місцевими факторами (такими, як дешева робоча сила) для того, щоб виробляти компоненти чи збирати продукцію для материнської компанії. До цього типу відносяться західні і японські інвестиції в країни – члени ASEAN і Мексику.

3. *Ринково-пошукові стратегії.* Вони переслідують мету витіснення конкурентів з існуючих чи нових ринків. Великі корпорації володіють засобами для створення виробництв на проблемних ринках, першими виходять на них, переслідуючи мету завоювання великої частки ринку і контролю ринку протягом тривалого часу.

Значне збільшення кількості міжнародних фірм в сучасній світовій економіці призвело до порушення своєрідної рівноваги між інтересами окремих держав і крупних транснаціональних підприємств, які поступово виходять з-під впливу цих держав. Багато економістів висловлюють занепокоєння, що в

світовій економіці найближчим часом будуть домінувати крупні транс- і мультинаціональні корпорації, спираючись на однакові стратегії, без врахування власного національного характеру, а тим більше інтересів країни, де знаходиться материнська фірма.

Очевидність суттєвих ризиків глобалізації, в першу чергу, для країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою, породила академічну і суспільну критику неоліберального варіанта глобалізації і досі ще не повністю сформовану ідею про соціально орієнтовану модель глобалізації, в рамках якої об'єктивне посилення взаємозалежності національних економік, поєднувалося б з контролем за цим процесом в інтересах суспільства з боку державних і недержавних інститутів, визначеною коригуванням результатів вільної ринкової конкуренції з метою збереження можливостей народів до реалізації самостійного економічного розвитку, нейтралізацією негативних глобальних внутрішніх ефектів і забезпечення населення Землі глобальними суспільними благами. Критикуючи неоліберальний варіант глобалізації, відомий американський дослідник Дж.К. Гелбрейт у статті з примітною назвою “Криза глобалізації” пише про те, що “ми повинні повернутися до політики розвитку на благо людей, потреби яких в кінцевому рахунку мають первинне значення” [7].

Найефективнішою системою управління вважається модель, в основі якої лежить філософія спільної долі працівників фірми, акціонерів, і споживачів. Суть її в тому, що інтереси працівників та споживачів так само важливі, як і інтереси акціонерів. ТНК прагнуть змінити ряд традиційних стереотипів взаємовідносин праці і капіталу, зламати стіну конфронтації та антагонізму між робітниками та адміністрацією. Вони культивують відносини доброї волі та партнерства між менеджментом і працею шляхом раціонального управління, суть якого полягає в тому, щоб надати працівникові можливість достатньо заробляти, відчувати задоволення від своєї праці і брати участь в управлінні підприємством. Завдяки цьому досягається “активізація” людського чинника, що є одним з центральних завдань діяльності керівництва [6, с.456].

Турбота про добробут своїх працівників – це компонент внутрішньокорпоративної соціальної відповідальності менеджменту (бізнесу). Іншим компонентом є відповідальність перед суспільством. В сукупності вони становлять зміст соціальних програм корпорації. Соціальна відповідальність перед суспільством полягає передусім в тому, щоб відповідати на соціальні запити суспільства, побажання споживачів в тому, щоб випускати продукцію для будь-якого споживача.

Соціальна відповідальність менеджменту корпорацій перед суспільством реалізується у співробітництві з місцевим населенням в таких формах, як:

- 1) участь місцевого капіталу в розвитку дочірніх підприємств та в їх прибутках;
- 2) створення робочих місць;
- 3) передача новітньої технології;
- 4) вирішення екологічних проблем;
- 5) різноманітна благодійна діяльність та ін.

Однак, до цього часу ці питання були у веденні держави. І сьогодні держава повинна відігравати активну роль в процесі інтеграції країни в світове економічне суспільство, поєднуючи різноманітні напрямки, форми, методи і засоби регулювання, що забезпечують стратегічну взаємодію національного господарства з світогосподарською сферою. Якщо держава претендує на самостійний розвиток, то процес відкриття національних ринків, залучення іноземного капіталу, розвиток міжнародної кооперації повинні відбуватись не стихійно, під впливом глобальної конкуренції, а під національним контролем, з тим, щоб залучення транснаціонального капіталу не суперечило національним інтересам і сприяло її економічному зростанню.

Але гостру проблему регулювання світових фінансових ринків в рамках глобалізації світового господарства не можна вирішити зусиллями окремих країн. Потрібні наднаціональні заходи, адекватні масштабам процесу.

Висновки і перспективи подальших досліджень:

1) Протягом століть національні фінансові системи функціонували переважно всередині країн і відповідно контролювались державними структурами. Але в сучасних умовах, коли сформувалась світова фінансова система, національні держави із своїми регулюючими механізмами перетворились на елементи глобального фінансового середовища. Сьогодні окремі країни неспроможні поодиноці не тільки регулювати, але й контролювати в колишніх масштабах свою внутрішню фінансову сферу.

2) У ТНК контроль здійснюється не шляхом володіння індивідуальним пакетом акцій, а шляхом об'єднання великих пакетів голосуючих акцій, які належать декільком акціонерам, в тому числі, фінансовим інститутам. У великій фірмі можна виявити ряд центрів контролю. За належністю капіталу і за контролем ТНК можуть бути національними, змішаними (СП, в т.ч. за участю держави, багатонаціональні компанії) та іноземними. Одним з принципів створення ефективних організаційних структур, який застосовують ТНК у своїй діяльності, є орієнтація на мінімальне число рівнів управління та широку зону контролю [6, с.428].

3) Очевидність суттєвих ризиків глобалізації, в першу чергу, для країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою, породила академічну і суспільну критику неоліберального варіанта глобалізації і досі ще не повністю сформовану ідею про соціально орієнтовану модель глобалізації, в рамках якої

об'єктивне посилення взаємозалежності національних економік, поєднувалося б з контролем за цим процесом, нейтралізацією негативних глобальних внутрішніх ефектів і забезпечення населення Землі глобальними суспільними благами.

4) Соціальна відповідальність перед суспільством полягає передусім в тому, щоб відповідати на соціальні запити суспільства, побажання споживачів в тому, щоб випускати продукцію для будь-якого споживача.

Соціальна відповідальність менеджменту ТНК перед суспільством реалізується у співробітництві з місцевим населенням в таких формах, як:

1) участь місцевого капіталу в розвитку дочірніх підприємств та в їх прибутках;

2) створення робочих місць;

3) передача новітньої технології;

4) вирішення екологічних проблем;

5) різноманітна благодійна діяльність та ін.

Однак, до цього часу ці питання були у веденні держави. Вважаємо, що держава повинна відігравати активну роль в процесі інтеграції країни в світове економічне суспільство, поєднуючи різноманітні напрямки, форми, методи і засоби регулювання, що забезпечують стратегічну взаємодію національного господарства з світогосподарською сферою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Глобализация мирового хозяйства т Учеб. пособие / Под ред. д-ра экон. наук, проф. М.Н. Осьмовой, канд. экон наук, доц. А.В. Бойченко. – М.: ИНФРА-М, 2006. – VIII, 376 с.

2. *Грязнова А.Г., Чечелева Т.В.* та ин. Экономическая теория национальной экономики и мирового хозяйства (политическая экономия). Учеб. пособие. – М. – 1997. – 344 с.

3. *Щербина О.В.* Проблеми глобалізації світової економіки // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. Вип. 12 / Наук. ред. І.К. Бондар. – К., 2001. – 168 с. (Ст. 14-17)

4. *Мовсеян А.Г., Огнивцев С.Б.* Международные валютно-кредитные отношения: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 312 с. – (Высшее образование)

5. *Терехова В.А.* Направления исследований по гармонизации учета в современных условиях. // Международный бухгалтерский учет. – 2004. – 6(66).

6. *Козак Ю.Г., Лук'яненко Д.Г., Макогон Ю.В.* та ін. Міжнародна економіка: Навчальний посібник. – Вид.2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 672 с.

7. *Гэлбрейт Дж.К.* Кризис глобализации. – http://www.ptpu.ru/issues/6_99